

De Kruisstraat

De straat bestond al lang voordat ze deze naam kreeg. De eerste aanduidingen waren omschrijvingen, zoals bijvoorbeeld: ‘in de straat gaande van de Abtsbrugge naar de Vismarkt’. De Abtsbrugge lag over de Binnendieze (Verwersstroom) ongeveer op de plaats waar de Postelstraat en de Snellestraat uitlopen in de Kruisstraat; de naam ontleende de brug aan de abt van de Benedictijnerabdij Sint Trudo in Sint-Truiden (nu België). Deze abdij had bij die brug een refugiehuis.¹ Het ging in bedoelde straat om een huis op een perceel, ‘strekking van de straat tot de oude stadsmuur’.² De Kruisstraat is inderdaad aangelegd net buiten en evenwijdig aan de oude stads-

muur,³ die door de bouw van de nieuwe, wijdere ommuring zijn functie verloren had. Van Sasse van Ysselst weet te melden, dat het gedeelte tussen de Korenbrugstraat/Eerste Korenstraatje en de Vismarkt (nu Visstraat) ‘Mandemakersstraat’ geheten heeft.⁴ De vroegste vermelding van de naam ‘Kruisstraat’ die ik vond, stamt uit 1424 of 1425: ‘een stenen muur tussen twee huizen bij de Korenbrug, tussen ’s Abtsbrugge en de Cruysstrate (...), strekkende van de straat tot de oude stadsmuur’.⁵ De Korenbrug lag over de Binnendieze (Vughterstream) tussen de huidige Korenbrugstraat en de dito Sint-Jansstraat.⁶ Het citaat houdt overigens in, dat alleen het

meest noordelijke deel van de tegenwoordige Kruisstraat, aan de kant van de Visstraat, toen deze naam had.

Onze hamvraag is natuurlijk: hoe komt de straat aan haar naam? Omdat zich niet direct een voor de hand liggende historische aanwijzing voor het antwoord voordoet, gaan we eerst na wat over Kruisstraten in andere plaatsen – want er zijn er niet weinig – eventueel te zeggen valt. Van de Kruisstraat in Tilburg wordt waarschijnlijk geacht, dat ze zo genoemd is naar

De Kruisstraat, gezien in de richting Snellestraat. Een opname uit 1956. (Foto: Stadsarchief)

Gedeelte van de kaart van Johannes Janssonius (1657) waarop het 'kruis' zichtbaar is. De naam van de straat kan wellicht naar dit 'stratenkruis' verwijzen. (Stadsarchief, gravure in *Historisch-Topografische Atlas*)

een veldkruis of hagelkruis, al wordt niet uitgesloten dat een kruising van akkerwegen de aanleiding tot deze naam was.⁷ In Breda ontleent de Kruisstraat haar naam aan een boerderij 'Het Kruis', die op haar beurt zo genoemd lijkt te zijn vanwege een wegwijk dat vóór 1648 daar stond.⁸ Een weg- of veldkruis is een mogelijke, niet zelden voorkomende naamgever van Kruisstraten.⁹ De Kruisstraat in Haarlem is een ander geval. Deze straat is aantoonbaar genoemd naar de stadspoort waar ze op uitkwam. Die heette 'Kruispoort', omdat daarin een crucifix werd opgehangen op de dagen dat er in de stad jaarmarkt was, ten teken dat ook de ballingen dan straffeloos de stad binnen mochten komen.¹⁰ Jammer dat over Den Bosch zo'n mooi verhaal niet te vertellen valt.

Vast staat, dat in veel gevallen de naam ontstaan is doordat twee straten of wegen elkaar min of meer haaks kruisen en zo samen een kruis vormen. Voorbeelden hiervan zijn de Kruisstraten in Amsterdam (Watergraafsmeer), Leiden en Delft,¹¹ en mogelijk de namen van de dorpen die Kruisstraat heten in de gemeenten Halderberge en 's-Hertogenbosch.¹² Vaak blijft het toch gissen. En in Den Bosch? Roelands denkt – 'wij vermoeden' – dat de kruising met de Korenbrugstraat en het Eerste Korenstraatje de naam heeft doen ontstaan.¹³ In het licht van het voorgaande is dit nog niet zo'n gekke gedachte. Van Sasse van Ysselst schrijft, heel beslist: 'De tegenwoordige Eerste Korenstraat en Korenbrugstraat werden oudtijds, omdat die de beide laatstgenoemde straten (bedoeld zijn de twee straten die samen *nu* Kruisstraat heten; MH) doorsneden, de Kruisstraat geheeten'.¹⁴ M.i. vergist hij zich met die Korenbrugstraat/Eerste Korenstraat. Ik neem, mét beide genoemde auteurs, wel aan dat we de naamsverklaring moeten zoeken in de manier waarop de betrokken straten elkaar kruisen. Wie op plattegronden van de stad kijkt, of het nu die van Jacob van Deventer is uit omstreeks 1545 of die van Falk uit 2007,¹⁵ ziet daar, in een lijst die gevormd wordt door de Karrenstraat/Dode Nieuwstraat, de Minderbroedersstraat/Uilenburgstraatje, de Molenstraat/Lepelstraat en de Visstraat, een duidelijk kruis zich aftekenen, met als het lange stuk de Kruisstraat en als korte dwarsstukken de Korenbrugstraat en het Eerste Korenstraatje.

Noten

- 1 J.A.M. Hoekx, 'Kloosters en kloosterorden', in: *Bosche Bouwstenen* VI ('s-Hertogenbosch 1983), blz. 3-36, in het bijzonder 32.
- 2 Beide citaten: schepenprotocol, R 1194 fol. 61, 1424 (fiches Smulders, Stadsarchief).
- 3 Zie E. Verhees en A. Vos, *Historische atlas van 's-Hertogenbosch* (Nijmegen 2005) 10.
- 4 A.F.O. v. Sasse v. Ysselst, *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch*, dl. 1 ('s-Hertogenbosch 1910) 165.
- 5 Schepenprotocol, R 1195 fol. 156.
- 6 Voor een overzicht van de diverse stromen en bruggen in de stad zie J. van Oudheusden, *Binnendieze* (Zwolle 1996), en D. Hoogma en A. Stekete, *'s-Hertogenbosch Waterstad* ('s-Hertogenbosch 1996).
- 7 R. Peeters, *De straten van Tilburg* (Tilburg 1987).
- 8 G. Otten, *De straten van Breda* (Tilburg 1988).
- 9 Zie ook: F. Claes, 'Inleiding tot de Oostbrabantse toponymie', en P. Kempeners, 'Beeldrijke veldnamen in Tienen en omgeving'; in: *Naamkunde*, resp. 19 (1987) 46-103 en 21 (1989) 136-157; hierin ook talrijke voorbeelden.
- 10 G.H. Kurtz, *De straat waarin wij in Haarlem wonen* (Haarlem 1965).
- 11 Resp. J.A. Wiersma, *De naam van onze straat. Geschiedenis en verhalen van de straatnamen in Amsterdam* (3e druk, Amsterdam 1987); G.L. Driessen, *Leidse straatnamen historisch toegelicht* (Leiden 1929); P.C.J. van der Krogt, *Geschiedenis en verklaring van de straatnamen in Delft* (Den Haag 1985).
- 12 G. van Berkel en K. Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen, herkomst en historie* (3e druk, Utrecht 2006).
- 13 J.A.M. Roelands, *Straat in straat uit* ('s-Hertogenbosch 1984) 79.
- 14 Zie noot 4.
- 15 De plattegrond van Van Deventer in de *Historische atlas* van Verhees en Vos, blz. 14; in deze atlas nog andere plattegronden (bv. op blz. 20, 26, 34, 42) waarop bedoeld kruis duidelijk tevoorschijn komt.